

פתיחה

בשבוע שעבר (תרומה שנה ה') התחלנו לעסוק באגרות הרמב"ם המרכזיות, וראינו בהרחבה את אגרת השמד ואגרת תימן:

א. **באגרת השמד** עוסק הרמב"ם בגזירות שמד שאירעו בתקופתו על ידי המוסלמים, הוא מעודד את תושבי המקום לעבור למקום בו ניתן לקיים את המצוות בחופשיות, אך קובע בכל זאת שמותר לומר את נוסח ההתאסלמות. בנוסף, הוא תוקף את הטענה, שמי שמודה באסלם אין משמעות לשאר המצוות שמקיים, ודוחה את הטענה שכל המודה באסלם באונס נחשב כופר.

ב. **באגרת תימן** מעודד הרמב"ם את הנשארים בארצות השמד להתחזק בדת האמת, ולא להיגרר אחרי שאר הדתות שניסו לחקות את היהדות. עוד מתייחס הרמב"ם לשאלת גילוי הקץ, להליכה אחרי הכוכבים, לטענה של יהודי אחד (משוגע) שטען שהוא המשיח, ולדיון האם נבואה בגויים אפשרית, בעקבות הטענה שמוחמד החליף את משה.

השבוע נמשיך באגרות הרמב"ם ונראה את האגרת לרבי עובדיה הגר. אגרת זו עוסקת במעמד הגר, היחס לבחירה חופשית, ומעמד הישמעאלים. כמו כן נראה את האגרת בעניין לימוד משנה תורה, ואת האגרת לרבי פנחס הדיין המשלימה דיון זה, ומתייחסת לביקורת שנאמרה על משנה תורה, וכן לסוגיות האם יש לרחוץ לפני התפילה, ולהגדרת המושג 'דברי סופרים'.

אגרת לרבי עובדיה הגר

רבי עובדיה, היה גר ישמעאלי, שפנה לרמב"ם במספר שאלות. הרמב"ם מעודד אותו ומחזק אותו על התגיירותו, וכותב שרבו שקרא לו 'כסיל' עבר עבירה גדולה, שכן בשלושים וששה מקומות הזהירה התורה על מעמד הגר, ושאסור לצערו. מה עוד, שאדם שזנח את מולדתו לטובת דת האמת, למרות שדת האמת מושפלת - וודאי אינו כסיל.

עוד עוסק הרמב"ם באגרת זו במעמד הישמעאלים, וכפי שראינו שבוע שעבר הוא קובע שהם אינם עובדי עבודה זרה, ולמרות שהם זורקים אבנים כפי שהיו עושים לעבודה זרה מרקוליס, כוונתם שונה מהכוונה המקורית. עוד מוסיף הרמב"ם לדון בשאלה האם הגר יכול לומר בתפילה "אלוקינו ואלוקי אבותינו", שכן אבותיו לא עבדו את ה', והאם אדם נושא אשה בגזירת שמיים.

אלוקי אבותינו

האם הגר יכול לומר בתפילה, "אלוקינו ואלוקי אבותינו"? נחלקו הפוסקים:

א. **הרמב"ם** (שם, עמ' רלג) סבר, שאין מניעה שהגר יאמר בתפילה "אלוקינו ואלוקי אבותינו" ו"אשר בחר בנו מכל העמים", וכן פסקו **השולחן ערוך** (ג, יט) ו**הרמ"א** (שם). בטעם הדבר נימק, שכל המתגייר ונכנס תחת כנפי השכינה, נחשב כבנו של אברהם אבינו שנבחר מכל העמים. משום כך הוא גם יכול לומר "הארץ אשר הנחלת לאבותינו", שכן הארץ ניתנה לאברהם והוא תלמידו.

ראייה לדבריו הביא מהירושלמי (א, ד) הכותב, שלמרות שהמשנה כותבת שכאשר גר מביא ביכורים לבית המקדש, הוא לא יכול לומר את נוסח הביכורים שכן בנוסח זה נאמר "הארץ שהנחלת לאבותינו", ואבותיו הרי לא נחלו את הארץ - אין הלכה כדעה זו, אלא כדעת רבי יהודה הסובר שהוא יכול לומר, כיוון שאברהם נקרא אב המון גויים. ובלשונו:

"יש לך לומר הכל כתיקן ואל תשנה דבר אלא כמו שיתפלל ויברך כל אזרח מישראל כך ראוי לך לברך ולהתפלל... ועיקר הדבר שאברהם אבינו הוא שלימד כל העם והשכילים והודיעם דת האמת וייחודו של הקב"ה.. לפיכך כל מי שנתגייר עד סוף כל הדורות וכל המייחד שמו של הקב"ה כמו שהוא כתוב בתורה מתלמידיו של אברהם אבינו הוא."

ב. **רבינו תם** (בבא בתרא פא ע"א ד"ה למעוטי) חלק וסבר, שהלכה כדעת המשנה הסוברת שהגר אינו יכול לומר "הארץ אשר הנחלת לאבותינו". משום כך לשיטתו, כאשר גר מתפלל בלחש שמונה עשרה הוא אומר "א-להי אבות ישראל", וכאשר הוא שליח ציבור ומתפלל בקול בבית הכנסת אומר "א-להי אבותיכם" (ועיין הערה¹).

הכל בידי שמיים

נקודה נוספת שבגינה פונה רבי עובדיה הגר לרמב"ם, היא ביאור הגמרא במסכת ברכות (לג ע"א) הכותבת, "שהכל בידי שמיים חוץ מיראת שמיים". הגר טען, שכל מעשה ידי האדם בידו ואינם גזירה בידי שמיים, ואילו רבו (של הגר) חלק עליו, והביא ראייה מדברי הגמרא במועד קטן (יח ע"ב) הכותבת בשם שמואל, שבכל יום יוצאת בת קול ואומרת בת פלוני לפלוני, שדה פלוני לפלוני.

הרמב"ם (עמ' רלו) צידד בעמדתו של רבי עובדיה, ומבאר שרק תכונות טבעיות כמו פריחת האילנות, גובהו של אדם וכדומה הם גזירה בידי שמיים. שאר הדברים התלויים במעשיו של אדם, כמו נשיאת אשה, כלולים 'ביראת שמים' שהינה בידי אדם, שכן ביכולתו של אדם לבחור האם יישא אשה כרצון התורה במצווה, או יישא האסורה לו ויחטא.

מעבר לסברא שבענין, הביא לביסוס דבריו את פסוקי התורה בפרשת שופטים (כ, ז-ו), הכותבת, שלפני שיוצאים למלחמה שואל הכהן אם יש אדם שנטע כרם ולא הספיק לחללו, או אירס אשה ולא הספיק לשאתה. ואם דברים אלו באים בגזירת שמיים, איזו משמעות יש לשאלה אם ייצא למלחמה וימות או לא? בכל מקרה הגזירה נתונה! אלא מוכח שלא כך. ובלשונו:

"וזהו שאמר לך רבך בתו של פלוני של פלוני וממון של פלוני לפלוני אם גזרה שווה בכל היא זאת והדברים כפשוטם, למה נאמר בתורה פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה ואיש אחר יחללנו? וכי יש בעולם בעל דעה יסתפק לו דבר זה אחר מה שכתוב בתורה?!"

כיצד יפרש את דברי הגמרא הכותבת בת פלוני לפלוני, ממון פלוני לפלוני? הרמב"ם מתרץ, שאכן תתכן אפשרות כזו, הנגרמת

¹ עם זאת הרמב"ם מוסיף וכותב, שאת הנוסח 'שעשה ניסים לאבותינו' או 'שהוצאתנו ממצרים', יכול הגר לבחור שלא לאומרו. שכן בניגוד לנוסחים המתייחסים לבחירת עם ישראל ולאחר שהוא התגייר גם הוא נבחר, כאן מדובר על תיעוד היסטורי שלא קרה לאבותיו של הגר. עם זאת, במקרה בו ירצה הגר, 'יכול לאומרו, שכן מאז שנכנס תחת כנפי השכינה, כל הניסים שנעשו לנו כאילו נעשו לו.

בעקבות מצווה גדולה שאדם עשה, שמגיע לו בזכותה שכר, או עבירה גדולה שעבר שבגללה מגיע לו עונש, אך המצב הרגיל אינו כך, ומעשיו של אדם תלויים בידיו (ועיין הערה²).

אגרות משנה תורה ורבי פנחס הדיין

באגרת משנה תורה (עמ' רנז), פונה הרמב"ם אל תלמידו **רבי יוסף** וכותב, שהטעם שכתב את משנה תורה הוא, שהתכלית בלימוד הגמרא הוא הלימוד למעשה, לדעת ממה להיזהר וכדומה. המחלוקות שנוצרו בתלמוד נוצרו במקרה, מחמת העובדה שלכל אמורה הייתה סברה שונה, והוא נצרך להביא ראיה לשיטתו - ואין טעם להשקיע את הזמן במשא ומתן שבתלמוד, ובוויכוחי סרק. משום כך, כפי שהוא כותב באגרת נוספת ל**רבי פנחס הדיין** (עמ' תלט) הוא כתב את משנה תורה, לא מחמת שאין טעם ללמוד גמרא אלא מחמת העובדה שלא כל אדם מסוגל ללמוד תלמוד מחמת דוחק הגלות וקושי הדברים, לכן יש צורך בספר הלכות בלבד, ללא פירוש המקורות ואריכות הדברים. ובלשונו (הקדמה למשנה תורה):

"וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בעניין האסור והמותר... כולן בלשון ברורה ודרך קצרה, עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק... כללו של דבר: כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל, אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה, עם התקנות והמנהגות והגזירות."

מעבר לשמו של הספר 'משנה תורה', שעורר ביקורת רבה (מחמת כך יש שקוראים לספר ה"ד החזקה) - גם על עצם הכתיבה נאמרו ביקורות, כאשר חלק מהן השמיע רבי פנחס הדיין. **ראשונה**, כיצד משמיט הרמב"ם את דברי החכמים וכותב הלכות פסוקות. **שנייה**, החיבור נכתב ללא מקורות, דבר המקשה על ידיעת מקור הדין, ולתרץ סתירות שיש על הרמב"ם מגמרות.

תשובה לביקורות

הרמב"ם השיב לביקורות:

א. **הביקורת הראשונה**: הרמב"ם דחה ביקורת זו מכל וכל. ראשית, הרי בהקדמה למשנה תורה הזכיר את כל החכמים במהלך הדורות, כך ששם לא נשכח. שנית, וכי כל אחד שכותב חיבור צריך להזכיר את שמות הקודמים לו? והרי גם רבי יהודה הנשיא, הזכיר שמות חכמים בודדים ולא את כל מסורת הקבלה, ובמקום שבו לא היתה מחלוקת, כתב את המשנה כ'סתם'. ובלשונו:

"וזה שאמרת על שמות החכמים - כבר הזכרתי שמות רבי החכמים בתחילת החיבור. האם כן הוא, שכל מי שפסק הלכות ועשה סלת נקייה גרם לשם שמים להתחלל כמו שעלה על לבך?! כבר קדמוני גאונים וגדולים שחיברו חיבורים ופסקו הלכות... אבל לפסוק הלכות בכל התלמוד ובכל דיני התורה - לא קדמני אדם זולת רבנו הקדוש וסיעתו הקדושה."

ב. **הביקורת השנייה**: את הביקורת על אי הזכרת מקומות הפסיקה, מקבל הרמב"ם, אך באופן חלקי. הוא לא קיבל את הביקורת שהיה עליו להזכיר בגוף החיבור מהיכן מקורו, שהרי כאמור מטרת החיבור היא, שניתן יהיה ללמוד את ההלכה באופן פשוט בלי להזדקק לגמרא ולמשא ומתן התלמודי, או לשאר המקורות (תוספתא, ירושלמי, מדרשי הלכה וכו').

אמנם, הסכים שעליו לחבר ספר נוסף (דבר שבסוף לא יצא אל הפועל), בו יפרט הלכות שבמשנה תורה שאינן מופיעות במסכתן. לדוגמא, הלכה בהלכות גיטין, שאינה מופיעה במסכת גיטין אלא במסכת בבא בתרא. עוד מביא הרמב"ם מעשה שקרה אפילו לו, מחבר הספר, שבא חכם לשאול אותו שאלה ולקח לו זמן רב למצוא היכן המקור.

רחיצה מקרי

עניין נוסף בו נוגע הרמב"ם הוא 'טבילת עזרא', נושא בו עסקנו בהרחבה בעבר (אמור שנה ג'). הגמרא במסכת בבא קמא (פב ע"ב), כותבת שעזרא תיקן לטבול לפני לימוד תורה ותפילה במקרה של ראיית קרי. אולם, הגמרא בברכות (כב ע"א) מביאה את דברי רבי יהודה בין בתירא הנוקט שביטלו את הטבילה (ממספר סיבות), ונחלקו הפוסקים מה בוטל:

א. **התוספות רי"ד** (שם) הבין שכשם שבטלה הטבילה לפני לימוד תורה, כך בטלה הטבילה לפני התפילה, וכן פסק להלכה **השולחן ערוך** (פח, א). ב. **רבינו תם** (חידושים שצא) חלק וסבר שדברי רבי יהודה בן בתירא שביטלו את הטבילה נאמרו רק לעניין לימוד תורה, אבל תפילה אינה כך ויש לטבול לפנייה במקום שנטמא מקרי, וכן כתב שנוון להחמיר **הדברי יציב** (א, נה).

ג. **הרמב"ם** (תפילה ד, ה - ו) כתב שיש לשטוף את הגוף בט' קבין במקרה בו אדם ראה קרי, אך לא מדובר בחובה גמורה, אלא במנהג טוב (או ברצון לחשוש מעט לדעת רב האי גאון שמצריך שטיפה בט' קבין), שבחלק מהמקומות כמו מקומו של הרמב"ם נהגו, ובחלק מהמקומות כמו בצרפת לא נהגו. ובלשונו:

"מנהג פשוט בשנער ובספרד שאין בעל קרי מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים משום הכון לקראת אלהיך ישראל, במה דברים אמורים בבריא או בחולה שבעל אבל חולה שראה קרי לאונסו פטור מן הרחיצה ואין בזה מנהג, וכן זב שראה קרי ונדה שפלטת שכתב זרע אין בהן מנהג אלא מקנחין עצמן ורוחצין ידיהן ומתפללין."

משום כך, כאשר רבי פנחס כותב לרמב"ם באגרת, שכל העם 'מקצה לקצה' התרעמו על כך שלא נהגו במקום כלשהו לטבול מקרי, נזף בו הרמב"ם, וטען שהשנאה לדיין אחר באותו המקום, העבירה אותו על דעתו. **ראשית**, הרי כאמור לא מדובר בחובה אלא במנהג, ואין לשקר ולהפוך דבר שבמנהג לחובה. **שנית**, מה שכתב שכל העם התרעמו מקצה לקצה, ברור שרק קצת מעמי הארצות השוטים התרעמו על כך. **שלישית**, ההוספה לאסור גם כניסה לבית כנסת לפני טבילה, אין לה מקור.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו³...

² על בסיס אותו טיעון מפסוק זה ומפסוקים נוספים (כמו הפסוק המורה לבנות מעקה לגג, כדי שלא יפלו ממנו אנשים), כותב הרמב"ם באגרת אחרת (קץ הקצוב לחיים, לר' יוסף תלמידו), שאין גזירה שאדם יחיה סך מסוים של שנים, אלא הוא חי מספר השנים שגופו מאפשר לו לחיות, וייתכן שימות מוקדם יותר בעקבות פגעים רעים (וירא שמים ייתכן שיצילו אותו מפגעים).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com